საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია

ქართული ენციკლოპედიის ი. აბაშიძის სახელობის მთავარი სამეცნიერო რედაქცია

კალა

კალა. საერთო ხედი. ფოტო. 1860-იანი წწ.

კალა, შუა საუკუნეების თბილისის ციხესიმაგრე, ისტორიულად ჩამოყალიბებული ქალაქის ბირთვი, მისი მთავარი უბანი მტკვრის მარჯვ. მხარეს. მოიცავდა ტერიტორიას მდ. წავკისისწყლის მარცხ. მხარეს – ახლანდ. შ. დადიანის ქუჩის, თავისუფლების მოედნის, ა. პუშკინის, ნ. ბარათაშვილის ქუჩებისა და მტკვრის კალაპოტის გაყოლებით. წყაროებში პირველად იხსენიება V ს. მოვლენების თხრობასთან დაკავშირებით (კალის ციხე, კალის ველი). ერთი მოსაზრებით, „კალა" გეოგრ. სახელია; მეორე მოსაზრებით, „კალა" მომდინარეობს არაბ. სიტყვიდან „ყალა" (ციხესიმაგრე). ჯ. გიუნაშვილმა, ტერმინ „ნარიყალის" ახსნისას აღნიშნა, რომ ტერმინ ნარინ-ყალას მეორე ნაწილი ყალა, კარგად ცნობილი და აღმოსავლეთში ფართოდ გავრცელებული არაბული წარმოშობის ლექსემაა, რ-იც აღნიშნავს „ციხესიმაგრეს" (იხ. სტ. ნარიყალა). ს. ჯანაშიას მოსაზრებით, „კალა" და „ტფილისი"...ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებული ადგილია, ერთი მოსახლეობის და მეორე ციხის პუნქტებია... არსაიდან არ ჩანს, რომ უკანასკნელი სახელწოდება „კალა" მართლაც არაბული სიტყვაა და არა საკუთარი გეოგრაფიული სახელი, გარეგნულად მსგავსი უცხო სიტყვისა. შ. მესხიას ვარაუდით, "კალა" არ უნდა მომდინარეობდეს მსგავსი არაბული „ყალა" (ციხე) სიტყვიდან. ის ამ შემთხვევაში თბილისის ციხესიმაგრის გეოგრ. სახელად ჩანს. ლ. ჭილაშვილი გამოთქვამს მოსაზრებას, რომ „კალა" აქ ციხის აღმნიშვნელი სახელია, რ-იც გვხვდება კომპოზიტებშიც: „ნარიყალა" და „კალოუბანი".

ლინგვ. მასალის მოშველიებით ზოგიერთი თვლის, რომ „კალა" ქვას, კლდეს ნიშნავს. ამ ახსნაში არსებობს საცთური – ძველი კ-ის ჩრდ.-დას. ფერდს (სოლოლაკის ქედის ჩრდ. ფერდს) „კლდის უბანი" ეწოდებოდა. კ-ისა და მდ. წავკისისწყლის მარჯვ. ნაპირზე საკუთრივ თბილისის (აბანოთუბანი; უფრო გვიანდ. და ფართო მნიშვნელობით – სეიდაბადი) შერწყმის შედეგად ჩამოყალიბდა ქალაქი. ვახუშტის გადმოცემით, „...კალასა და ტფილისს ჰყოფს სალალაკის წყალი, რომელი... სამჴრით და აღმოსავლით უდის კალას და დასავლით ტფილისს". ვახუშტი ბატონიშვილი ადგილის ძველ სახელებს – ტფილისს და კალას უსადაგებს გვიანი ხანის (V–XVIII სს.) სახელებს და წერს: „ხოლო აწ უწოდებენ... კალას – ტფილისსა, ტფილისს–სეიდაბადს..." ამგვარად, კ., როგორც სამოსახლო პუნქტის სახელი, ადგილს უთმობს სახელს – ტფილისს. ამის შემდეგ კ. უფრო მეტად ქალაქის ციხის – ციტადელის სახელად იხმარებოდა (უფრო გვიან ასევე ეწოდებოდა შურის ციხე, ნარიყალა). პირველ გრაფიკულ საბუთს, რ-იც ზუსტად გადმოგვცემს ფეოდ. თბილისის ქალაქთმშენებლურ სტრუქტურას, ვახუშტი ბატონიშვილის გეგმა წარმოადგენს. კ-ის უბანი იყოფოდა ზემო უბნად (ცენტრი – ბატონის მოედანი, ახლანდ. ერეკლე II-ის მოედანი) და ქვემო უბნად (ცენტრი – ციხის მოედანი, იგივე თათრის მოედანი, ახლანდ. ვახტანგ გორგასლის მოედანი). მათი გამყოფი საზღვარი იყო შუა ბაზარი (გვიანდ. სომხის ბაზარი), ახლანდ. კ. აფხაზის (ყოფ. კ. ლესელიძის) ქუჩის ხაზზე. კ-ის გალავანს დატანებული ჰქონდა 6 კარიბჭე: აბანოს კარი, განჯის კარი, კოჯრის კარი, დიღმის კარი, მოედნის კარი, წყლის კარი.

ამ უბანში, ქართულის გარდა, სომხური და კათოლიკური (ე. წ. "ფრანგთა საყდარი") ეკლესიები და მეჩეთიც იდგა. აღა-მაჰმად-ხანის ურდოებმა კ-ის დიდი ნაწილი დაანგრიეს და გადაბუგეს. თუ არ ჩავთვლით საკულტო ნაგებობებს, კ-ის დღევანდელი განაშენიანება (საცხოვრ. სახლები) მთლიანად XIX ს-შია ჩამოყალიბებული, თუმცა სარდაფები ხშირ შემთხვევაში ადრინდელია, ვინაიდან დანგრეულის აღდგენა ძირითადად ძველ საძირკვლებზე ხდებოდა.

წყარო: ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, წგ.: ქართლის ცხოვრება, ს. ყაუხჩიშვილის *გამოც.*, ტ. 4, თბ., 1973; ჯუანშერი, იქვე, ტ. 1, თბ., 1955; მოქცევაჲ ქართლისაჲ, შატბერდის კრებული X საუკუნისა, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ელ. გიუნაშვილმა, თბ., 1979.

ლიტ.: კ ვ ი რ კ ვ ე ლ ი ა თ., ძველთბილისური დასახელებანი, თბ., 1985; მ ე ს ხ ი ა შ., გ ვ რ ი ტ ი შ ვ ი ლ ი დ., დ უ მ ბ ა ძ ე მ., ს უ რ გ უ ლ ა ძ ე ა., თბილისის ისტორია, თბ., 1958; ჯ ა ნ ა შ ი ა ს., თბილისის ისტორია, შრომები, ტ. 1, თბ., 1949.

თ. ბერიძე